

KRAFTLEDNING MELLAN LAFORSEN OCH HÖGKÖLEN

Särskild utredning, steg 1

Färila socken
Ljusdal kommun
Hälsingland
2014

Maria Björck
Med bidrag av Katarina Eriksson

KRAFTLEDNING MELLAN LAFORSEN OCH HÖGKÖLEN

Särskild utredning, steg 1

Färila socken
Ljusdal kommun
Hälsingland
2014

Rapport 2014:23
Maria Björck
Med bidrag av Katarina Eriksson

Länsmuseet Gävleborgs rapportserie

Rapportserien innefattar rapporter inom länsmuseets verksamhetsområden arkeologi, bebyggelsehistoria, byggnadsvård, kulturmiljövård, etnologi, konst- och kulturhistoria.

Du kan själv ladda hem rapporter i PDF-format från länsmuseets hemsida www.lansmuseetgavleborg.se

Rapporter, böcker och mycket annat kan Du köpa/beställa i länsmuseets butik butik@xlm.se eller 026-65 56 35.

Utgivning och distribution:

Länsmuseet Gävleborg

Box 746, 801 28 Gävle

Tel 026-65 56 00

www.lansmuseetgavleborg.se

© Länsmuseet Gävleborg 2014

Omslagsbild: Lämning efter kraftindustri. Foto: Anders Altner

Allmänt kartmaterial från Lantmäteriverket. Medgivande MS2010/01366.

ISSN 0281-3181

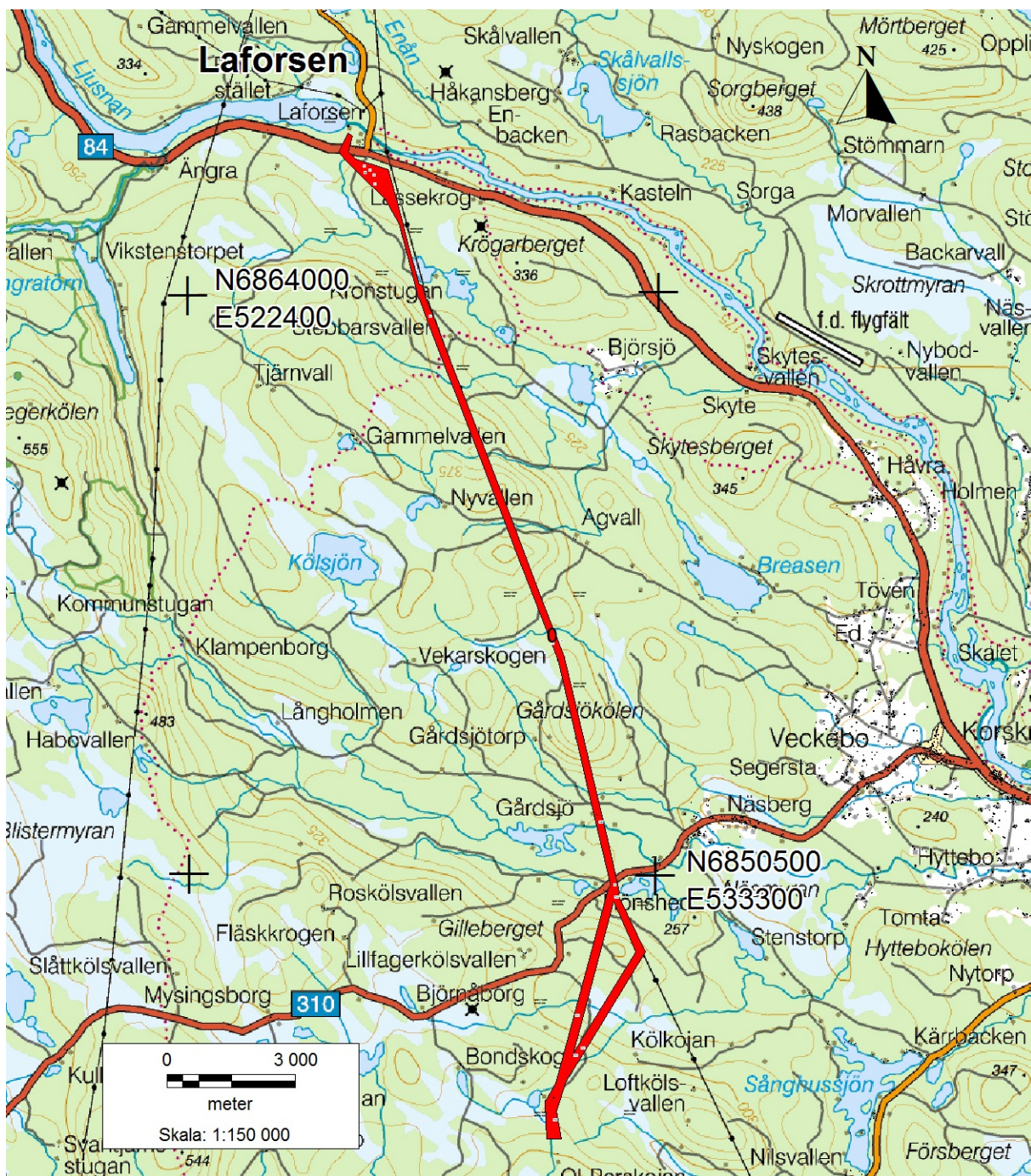
Print: Länsmuseet Gävleborg

INNEHÅLL

Sammanfattning.....	5
Inledning.....	6
Målsättning och metod.....	6
Topografi och fornlämningsmiljö.....	7
Kart- och arkivmaterial Laforsen.....	8
Resultat.....	9
Förslag till vidare åtgärder.....	11
Referenser.....	11
Administrativa uppgifter.....	11
Bilaga 1. Objekttabell.....	12
Bilaga 2. Kartor.....	14

Figur 1. Fastighetskartan med utredningsområdet rödmarkerat.

Figur 2. Översiktskartan med utredningsområdet markerat.

SAMMANFATTNING

Länsmuseet Gävleborg har i samarbete med Balder Arkeologi utfört en särskild utredning. Utredningen var föranledd av att Fortum Distribution AB planerar att bygga en kraftledning mellan Låforsens kraftstation och Högekölen vindkraftpark i Färila socken, Ljusdals kommun. Utredningen skulle klargöra om det finns fornlämningar och/eller övriga kulturhistoriska lämningar i kraftledningsgatan.

I utredningen påträffades totalt 15 objekt; fem stenbrott, en grund efter kolarkoja, en kraftstation, sju kolbottnar efter resmilor och liggmilor, samt en resmila som ej var tömd på kol. Samtliga lämningar klassas som övriga kulturhistoriska lämningar. Kolbottarna kan vara fornlämning om de har tillkommit före år 1850.

INLEDNING

Länsmuseet Gävleborg har efter beslut av länsstyrelsen (431-5664-14) utfört en särskild utredning, steg 1. Utredningen var föranledd av att Fortum Distribution AB planerar att bygga en kraftledning mellan Laforsens kraftstation och Högkölens vindkraftpark i Färila socken, Ljusdals kommun. Utredningen gjordes för att klargöra om den planerade kraftledningsgatan berör fornlämningar och/eller övriga kulturhistoriska lämningar.

Utredningen gjordes mellan den 22 och 30 september 2014 av Maria Björck (projektledare), Inga Blennå, Anders Altner och Katarina Eriksson (Balder arkeologi). Kostnadsansvarig var Sweco.

MÅLSÄTTNING OCH METOD

Målsättningen var att klargöra om det fanns fornlämningar och/eller övriga kulturhistoriska lämningar inom utredningsområdet.

Utredningens resultat ska användas till besluts- och planeringsunderlag, till såväl Länsstyrelsen som uppdragsgivaren.

Totalt är ledningsgatan cirka 50 km. Där kraftledningsgatan ska breddas, skulle ett område av 50 meter på ömse sidor om ledningsgatan utredas. I norr finns ett cirka 0,5 km² stor yta, som har utretts. I söder finns även två alternativa sträckor med en bredd av 100 meter. Längst i söder är bredden 200 meter.

Hela sträckan har utretts översiktligt. Mark som ansågs bättre lämpad för lämningar har mer ingående gått igenom, t.ex. sandig mark, där det kan finnas fångstgropar och kolningsanläggningar. I anslutning till vissa vattendrag och myrar har provgropsgrävning gjorts med spade och såll, för att leta efter stenåldersboplatser. Även rotvältor har genomsökts efter avslag och skärvsten.

Påträffade lämningar har mätts in med en handdator med GPS. Beskrivning av lämningar till FMIS (Riksantikvarieämbetets fornlämningsregister) har gjorts på ett vedertaget sätt.

Figur 3. Katarina Eriksson tar upp en provgrop för att leta efter avslag och skärvsten. Foto: Maria Björck.

TOPOGRAFI OCH FORNLÄMNINGSMILJÖ

Området i och kring sträckningen kännetecknas av brutenhet, bitvis mycket kraftig. Den södra delen är något mer låglänt. Marken utgörs till största delen av blockig morän i olika storlekar. Stora områden utgörs av stora block och massiva flyttblock. I sträckningens södra del förekommer ett stråk av isälvsgrus i östvästlig riktning, avsatt i ett stråk längs Gårdsjökölsbäcken. I detta stråk finns fäbodvallen Gårdsjökölsvallen samt ett fångstgropssystem (Färila 97).

En mycket stor andel av området består av myrmark i olika grader av fuktighet. Myrstråken är vidsträckta. I flera fall följer de bäckar och åar. På vissa avsnitt är marken så pass sank att det är förenat med problem att ta sig fram. Hela sträckningen utgörs också av skogsmark. Myrmarken har lämpat sig väl för slätter, vilket exempelvis syns i namnet *Stocksboslättarna*.

Höjden över nuvarande havsnivå i området vid Laforsen är cirka 220 meter. Ett antal höjder i varierande storlek finns i området. Stigningar på 100–110 meter är inte ovanliga. Skogen består mestadels av barrskog och blandskog. Vissa områden har inslag av björk. Ett antal bäckar korsar sträckningen i östvästlig riktning. Områdets topografiska beskaffenhet medför att det har lämpat sig väl för myrslätter, skogsbete, timmeruttag och annan extensiv markanvändning. Det har varit förenat med svårigheter att bedriva intensiv markanvändning. Det finns endast ett fåtal mer lättbearbetade ytor i området.

Inga kända lämningar fanns i arbetsområdet före utredningen. Inom en kilometers avstånd från sträckningen fanns följande lämningar, samtliga i Färila socken:

RAÄ 75, *rövargrottan*, en grottbildning som skall ha varit tillhåll för rövare som hade för vana att plundra förbönder. Detta gick till så att rövorna satt i träden och metade. Förbönderna gick då fram och frågade om det nappade. De kom i samspråk och bönderna lät ofta hästarna gå i förväg med lasten, varvid några andra rövare kunde lägga beslag på den ett stycke längre bort. Grottan är en bergsklyfta med ett ”tak” som består av fasta berget.

RAÄ 241 och 341 är flottningslämningar, bestående av en flottningsränna och en vattenledare i både natursten och huggen sten. RAÄ 333, en bro (hängbro i gjuten betong). RAÄ 426 och 429 är stenåldersboplatser från mesolitisk tid, den sistnämnda är delvis undersökt. RAÄ 430 är en fyndplats för skärvsten och kvartsavslag.

Boplatserna är belägna vid Laforsen, deras ursprungliga lägen har påverkats av regleringen av Laforsen. Utöver dessa lämningar finns ett antal fångstgropar, RAÄ 97, 137:1-3 m.fl., i området öster om Gårdsjökölen. Söder om sträckningen, sydsydost om Stugtjärnsmyran, på en plats som kallas Ol-Perskojan, ligger en handfull kolningslämningar och en kojgrund (Färila 409, 413, 416, 417 och 418). Dessutom finns där en husgrund från historisk tid (Färila 408), vilken sannolikt är identisk med Ol-Perskojan. Ett vägmärke, Färila 423, markerar troligen vintervägen till kojan. Längre åt sydöst, öster om Högkölsmyran, finns en husgrund från historisk tid samt en kolningsanläggning (Färila 415 respektive 411). Samtliga kolningsanläggningar består av kolbottnar efter resmilor. RAÄ 410 är ett kvartsbrott, bestående av ett markfast block, på och omkring blocket finns kvartssplitter och avslag.

Figur 4. Storblockig terräng. Foto: Maria Björck.

Figur 5. Ett av alla stora myrområden. Foto: Maria Björck.

KART- OCH ARKIVMATERIAL LAFORSEN

Det historiska kartmaterialet ger inte många upplysningar om forn- och kulturlämningar i sträckningen. Det berör mestadels uppgifter om fäbodområden i sträckningens närhet. Kartorna i Lantmäteriverkets forskningsarkiv är främst sockenkartor och skifteskartor över skogen. Avmätningar och skifteskartor över de berörda byarna är ofta svåra att läsa av när det gäller ägor i skogen, eftersom ägans namn sällan framgår i karta eller protokoll.

En karta över Laforsen från år 1760 (Lantmäteriets forskningsarkiv V12-17:1) visar forsen med omnejd med namn och uppgifter om marktyp. Om Laforsen anges följande: *"Det stora fallet, som stupar utföre en brant häll mot klippan L:a E, warandes djupet wid E ifrån wattubrynan til Bottnen 15 alnar ock är på båda sidor om detta fall twära hällor lika murar"*. Detta är en detaljerad beskrivning av hur forsen med fallet såg ut i naturligt skick, före kraftverkets tid. Samma karta anger att marken på den södra sidan av älven utgörs av *"Twär sandhed"* (även *"Twär Sand"*), *"Stenig mark närmast wattnet"* samt *"miäl"*. I protokollet nämns även rövarhålan på Rofwarholmen (Färila 75:1): *"K. är en håla utmed lännelärn (alternativt länneläm?). hälften öfwertäckt med berg, lika som ett hwal, det övriga löpte, berättas det Rofware, för lång tid tillbaka, sig där uppehållit uti Siu års tid"*. En annan karta över Laforsen från år 1768 (V12-1:3) anger att markområdet söder om Laforsen utgjordes av *"Särskilte byars Fäbode Skog"*. Inga närmare uppgifter finns i kartan.

Den aktuella sträckningen tangerar utkanterna av några gamla fäbodområden, från söder Gårdsjökölsvallen, Agvall, Nyvallen och Stebbarsvallen. Skogen och fäbodarna ligger på markområden som tillhört byenheterna Stocksbo, Svedja, Ed, Yg, Björsjö, Storbyn, Veckebo, Lillbyn och Håvra. Ett par namn på fastighetskartan visar också att det bör finnas lämningar efter fäbodan i sträckningens närhet. På Gårdsjökölens västra sida och ett stycke norr om Gårdsjöbäcken finns namnet *Gammelvallen*. Längre norrut, nordöst om Nyvallen, finns vattendraget *Gammelvallsbäcken*. Dessa platser föreföll emellertid inte att direkt beröras av sträckningen.

I södra delen stryker sträckningen längs med *Kungsholmarna* och *Kungsholmsmyran*. Namn som innehåller förleden Kungs- i Hälsingland, exempelvis *Kungsådran* vid Edänge i Järvsö, får anses representera särskilda miljöer knutna till kronan. Inga ledtrådar förutom namnet har kunnat påträffas i arkivmaterial eller i andra kartor. Inget av arkeologiskt intresse kunde heller urskiljas i terrängen.

Vid Klimprönningen finns en samfällighet på ekonomiska kartan från år 1957. Det är frågan om en rövning för en anläggning vid vattendraget, exempelvis en kvarn. Den i östvästlig riktning utdragna figuren kan innebära att anläggningen lagts ett stycke åt öster. Inga lämningar påträffades i sträckningen. Samfälligheten har inte påträffats på någon annan karta. En industrilämning påträffades vid fältarbetet, vid Rävsvenstjärnsbäcken nära Hönshed. Denna har inte kunnat identifieras i någon karta.

Riksarkivets material över Färila socken består till största delen av kyrkobokföringsmaterial. I övrigt finns endast ett fåtal uppgifter. Inget arkivmaterial har påträffats som berör arbetsområdet förutom de historiska kartorna.

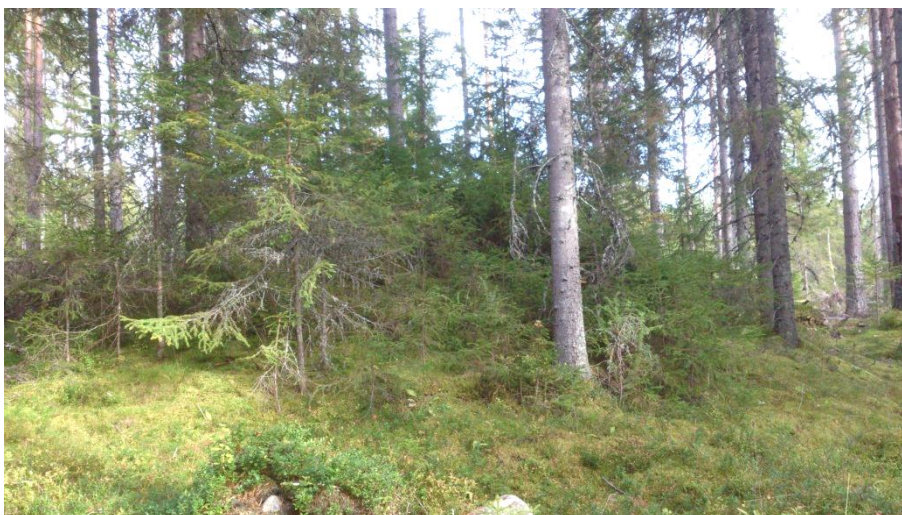
RESULTAT

Terrängen var till stora delar olämplig för forn- och kulturlämningar, då marken var kraftigt stenbunden och kuperad. Dessutom rymmer utredningsområdet stora myrmarker. En stor del av marken är dessutom skadad av markberedning, som helt har utplånat eventuella lämningar.

I utredningen påträffades 15 lämningar (bilaga 1 och 2) vilka utgörs av; fem stenbrott, en grund efter kolarkoja, en kraftstation, fem kolbottnar efter resmilor, två kolbottnar efter liggmilor och en resmila som inte tömts på kol.

Figur 6. Objekt 4, ett stenbrott, där tuktade block har staplats på varandra. Foto: Maria Björck.

Figur 7. Objekt 11, är en resmila som inte tömts på kol. Foto: Anders Altner.

Samtliga stenbrott (objekt 1–5) ligger samlade i den norra delen av sträckningen, där marken är kraftigt stenbunden. Stenbrotten består av markfasta granitblock med borrhål, som är cirka 2,5 cm i diameter. Kring blocken finns sprängsten och tuktad sten. Sanolikt har stenen brutits till byggnadsmaterial till grunder, broar, grindstolpar och liknade.

Lämningen efter kraftstation (objekt 13) ligger vid Rävsvenstjärnsbäcken som rinner ut i Skålsjön. Kraftstationen utgörs av en dammvall, en mindre grävd ränna och en mindre byggnad som har inrymt turbinen. Kring anläggningen finns plåtrester som t.ex. turbinrör.

Grunden efter kolarkoja är ovanligt stor, det går inte att utesluta att det är en grund efter skogsarbetarkoja (objekt 7), då det inte finns någon kolbotten i dess direkta närhet.

Kolbottarna efter resmilorna (objekt 6, 8, 10, 12, 15) och liggmilorna (objekt 9, 14) saknar tillhörande kolarkoja, vilket kan vara en indikation på att kolbottarna inte är från 1800-talet senare del och inte heller från 1900-talet. Den ovanligaste lämningen är resmilan som inte är tömd på kol (objekt 11). Det finns endast ett fåtal kända ej tömda resmilor i Hälsingland. Det påstås att anledningen till att en mila inte har tömts, är att någon har omkommit i milan under själva kolningen.

Kolningen var ett riskabelt arbete, under själva kolningen kunde man gå ner sig i milan eller bli förgiftad av kolmonoxid (Löwe 2006:22).

Samtliga lämningar är klassade som *övriga kulturhistoriska lämningar*. Kolbottarna och den ej tömda resmilan kan vara fornlämning om de tillkommit före år 1850, vilket inte går att belägga okulärt.

FÖRSLAG TILL VIDARE ÅTGÄRDER

De lämningar som inte kan undvikas vid exploateringen bör dokumenteras. Datering av kolbottarna är nödvändig för att fastsätta deras ålder. Om en kolbotten har tillkommit före år 1850 klassas den som fornlämning.

Resmilan som inte är tömd på kol bör förutom datering även undersökas, för att klargöra om någon har omkommit i milan.

Det är Länsstyrelsen Gävleborg som fattar beslut om fortsatta åtgärder inför exploateringen.

REFERENSER

Löw, M. 2006. Bidrag till beskrivning av 300 års bruksskolning i Morkarla socken, Olands härad och Uppsala län (ej tryckt).

Källor

Riksarkivet, Färila socken

Lantmäteriets Arkivsök, Färila socken, akterna V12-1.3 samt V12-17:1

ADMINISTRATIVA UPPGIFTER

Länsstyrelsens dnr: 431-5664-14

Beslutsdatum: 2014-09-19

Länsmuseet Gävleborgs dnr: 2154/320

Uppdragsgivare: Fortum Distribution AB

Undersökningstid: 22–30 september 2014

Projektledare Länsmuseet Gävleborg: Maria Björck

Personal: Anders Altner, Inga Blennå och Katarina Eriksson (Balder arkeologi)

Socken: Färila

Kommun: Ljusdal

Koordinater: N6867800 E526120 i norr, N6844300 E530900 i söder

Karta: 68F 6cN, 68F 6cS, 68F 5cN, 68F 5dN, 68F 5dS, 68F 4dS, 68F 3dN

Koordinatsystem: Sweref (99 TM)

Arkeologtimmar: 209 timmar

Digitala inmätningar: GPS, inmätt av Maria Björck och Inga Blennå

Dokumentationshandlingar: Länsmuseet Gävleborgs arkiv

Fynd:-

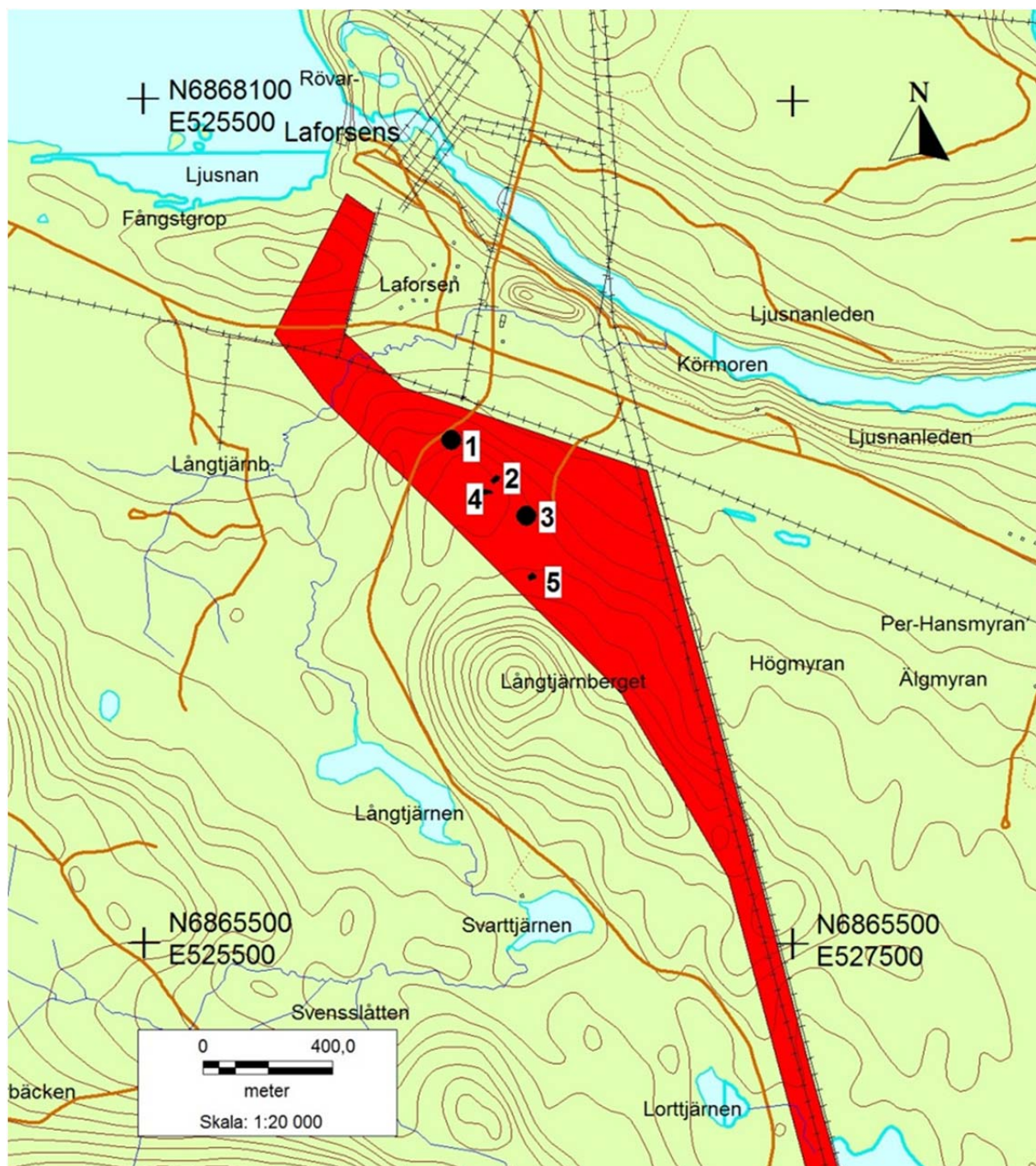
BILAGA 1. OBJEKTTABELL

Objekt	Lämningstyp	Beskrivning	Antikvarisk bedömning
1	Brott/täkt granit	Granitbrott, ca 10 m diam, inom ytan finns markfasta block med borrhål, ca 3 cm diam. På området finns sprängsten 0,3-1 m st. Orientering: 25 m SÖ om väg (NÖ-SV) Terräng: N-sluttande kraftigt stenbunden moränmark Vegetation: Skogsmark, tallskog	övrig kulturhistorisk lämning
2	Brott/täkt granit	Granitbrott, 25x15 (NÖ-SV), inom ytan finns flera större markfasta block med borrhål, ca 2 cm diam och spridda sprängda stenar. Terräng: I en svacka på en moränhöjd Vegetation: Skogsmark, tallskog	övrig kulturhistorisk lämning
3	Brott/täkt granit	Granitbrott, 15 m diam, inom ytan finns markfasta block med borrhål, ca 3 cm diam. Det största blocket är 5 m diam och 2 m h. Inom området finns sprängsten 0,3-1 m st. Terräng: Kuperad storblockig moränhöjd Vegetation: Skogsmark, blandskog	övrig kulturhistorisk lämning
4	Brott/täkt granit	Granitbrott, 32x10-15 m (Ö-V), inom ytan finns markfasta block med borrhål, ca 3 cm diam. På ytan finns flera tuktade block staplade på varandra Terräng: Kuperad storblockig moränhöjd Vegetation: Skogsmark, blandskog	övrig kulturhistorisk lämning
5	Brott/täkt granit	Granitbrott, 25x18 m (NÖ-SV) inom ytan finns markfasta block med borrhål, ca 3 cm diam. Det största blocket är 5 m diam och 2 m h. På ytan finns sprängsten 0,3-1 m st. Terräng: Kuperad storblockig moränhöjd Vegetation: Skogsmark, blandskog	övrig kulturhistorisk lämning
6	Kolnings- anläggning Kolbotten resmila, rund	Kolbotten efter resmila, rund, 14 m diam och 0,3 m h. Omges av en vall 2-3 m br och 0,2-0,3 m h. Skador: Körspår genom kolbotten (ÖNÖ-VSV) Terräng: SV-sluttande moränmark Vegetation: Skogsmark, barrskog	övrig kulturhistorisk lämning
7	Husgrund historisk tid kolning	Husgrund efter kolarkoja? 6,5x4,5 m (NNÖ-SSV), begränsad av två stockvarv av timmer. I SSV spisröse 4x3 m och 1,5 m h. Kring grunden täktgropar, 1 m diam-6x1,5 m och 0,2-0,4 m dj. Terräng: N-sluttande moränmark Vegetation: Skogsmark, barrskog med inslag av björk	övrig kulturhistorisk lämning
8	Kolnings- anläggning Kolbotten resmila, rund	Kolbotten efter resmila, rund, 17 m diam, omges av en vall, 3-3,5 m br och 0,4-0,5 m h. I kanten ställvis stybbdike 1-2 m br och 0,2-0,4 m dj. Terräng: N-sluttande moränmark Vegetation: Skogsmark, barrskog med inslag av björk	övrig kulturhistorisk lämning

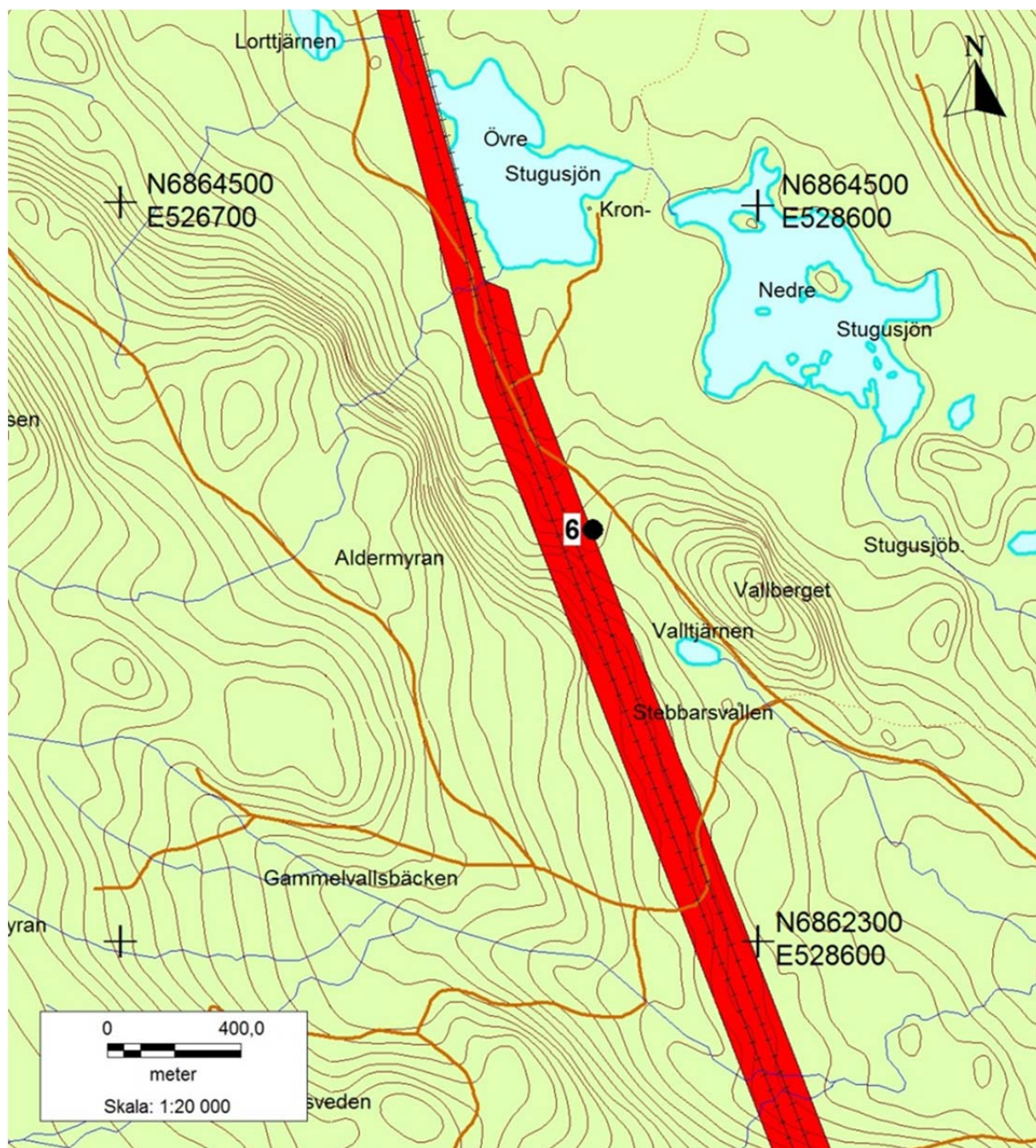
9	Kolnings- anläggning Kolbotten liggmila oregelbunden	Kolbotten efter liggmila, oregelbunden, 12x10 m (Ö-V). Omges ställvis av en vall 2 m br och 0,2 m h. I kanten stybbdike 2-3 m br och 0,2-0,6 m dj. Kolbotten är svårbedömd pga. skador, kan vara en resmila. Skador: Körskador genom kolbotten (N-S) och (Ö-V) Terräng: I en svacka i sandmark Vegetation: Skogsmark, gles tallskog	övrig kulturhistorisk lämning
10	Kolnings- anläggning Kolbotten resmila, rund	Kolbotten efter resmila, rund, 15 m diam och 0,5 m h. Omges av ett stybbdike 1-2 m br och 0,2-0,3 m dj. Skador: Ytterkanten av kolbotten är skadad av markberedning Terräng: V-sluttande sandmark ner mot myr Vegetation: Skogsmark, hygge med ungskog	övrig kulturhistorisk lämning
11	Kolnings- anläggning Resmila rund	Resmila, rund, 10,5 m diam och 1,4 m h. Resmilen är inte tömd på kol. Skador: Centralt i resmilen finns ett grävlingsgryt Terräng: V-sluttande sandmark mot myr Vegetation: Skogsmark, barrskog	övrig kulturhistorisk lämning
13	Kraftindustri	Elverk, 35x13-20 m (VNV-ÖSÖ), bestående av 1 dammvall, 1 täkt, 1 byggnad, 1 ränna. Dammvallen är 6x2 m (NNÖ-SSV) och 0,5 m h av natursten och morän. Dammvallen finns på ömse sidor om bäck, i bäckfåran finns en timrad konstruktion. Täkten är ca 5x4 m och 2 m dj. Byggnaden för elverken är 2,5x1,5 m och 2-3 m h av trä, inne i huset finns resterna av en turbin. Kanalen är ca 6x1 m (Ö-V) och 1,3 m dj. Kanalen är grävd och går delvis under byggnaden. Kring anläggningen finns resterna efter järnrör, 0,5 m diam, och annat järnskrot. Terräng: Moränmark vid bäckfåra Vegetation: skogsmark, blandskog	övrig kulturhistorisk lämning
14	Kolnings- anläggning Kolbotten liggmila, rund	Kolbotten efter liggmila, rektangulär, 6x5 m (NÖ-SV) och 0,4 m h. Omges ställvis av en stybbränna 0,8 m br och 0,2 m dj. Terräng: NÖ-sluttande sandmark Vegetation: Skogsmark, tallskog	övrig kulturhistorisk lämning
15	Kolnings- anläggning Kolbotten resmila, rund	Kolbotten efter resmila, rund, 14 m diam och 0,4-0,6 m h. Orientering: 18 m NV om väg (NÖ-SV) Skador: Ytterkanten av kolbotten är skadad av markberedning Terräng: Svagt NV-sluttande moränmark Vegetation: Skogsmark, ungskog	övrig kulturhistorisk lämning

BILAGA 2. KARTOR

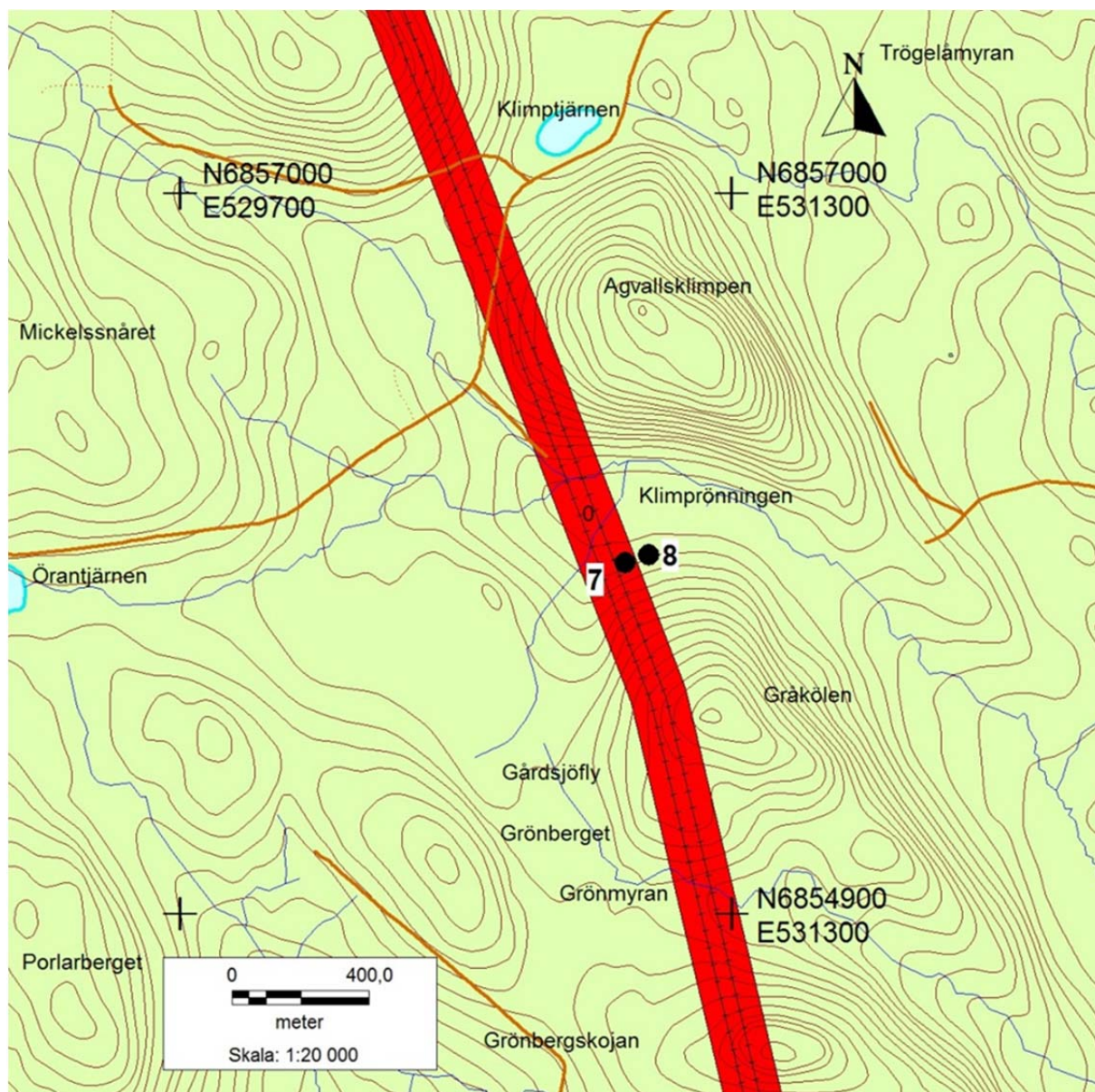
Kartorna ligger från norr till söder.

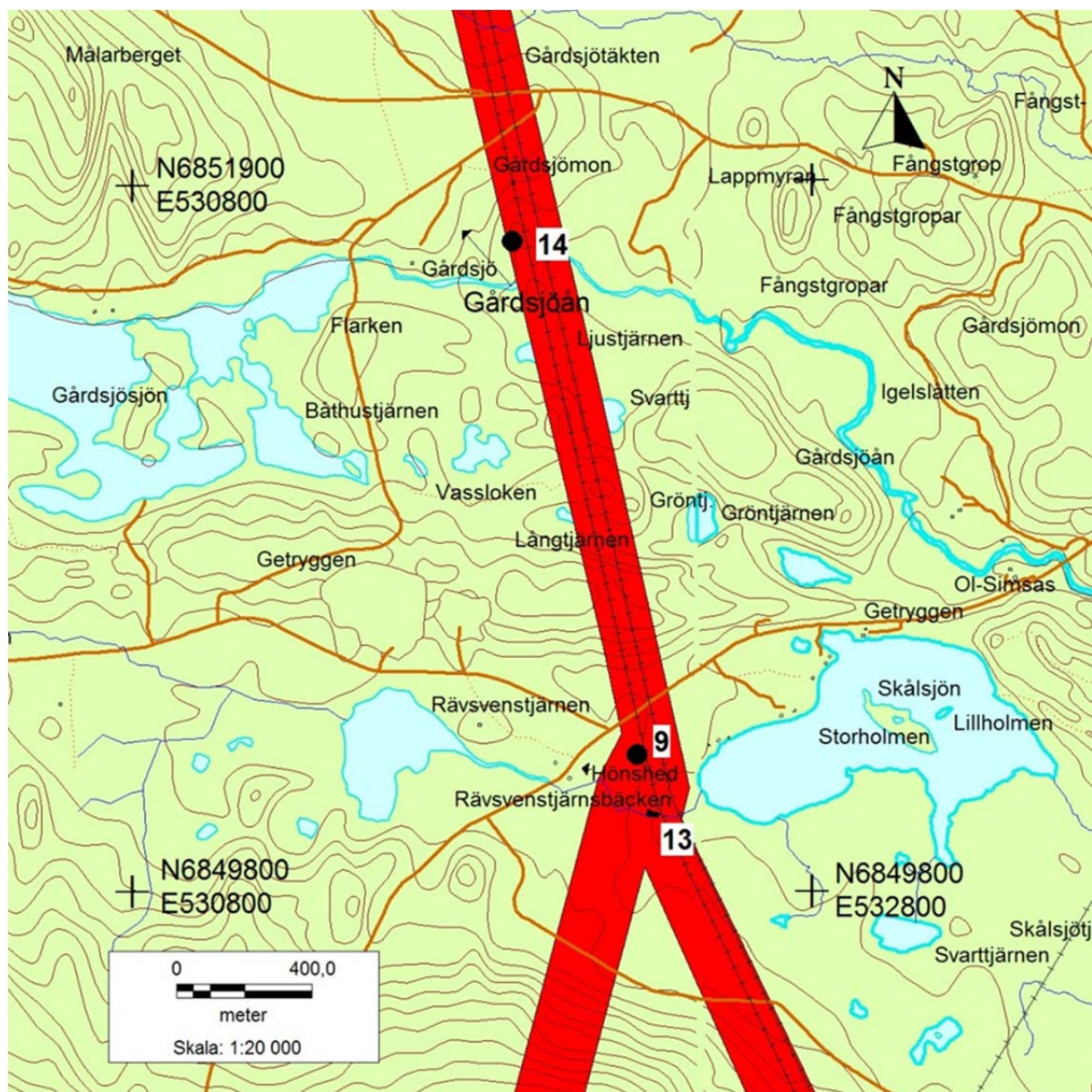
Objekt 1–5 är stenbrott.

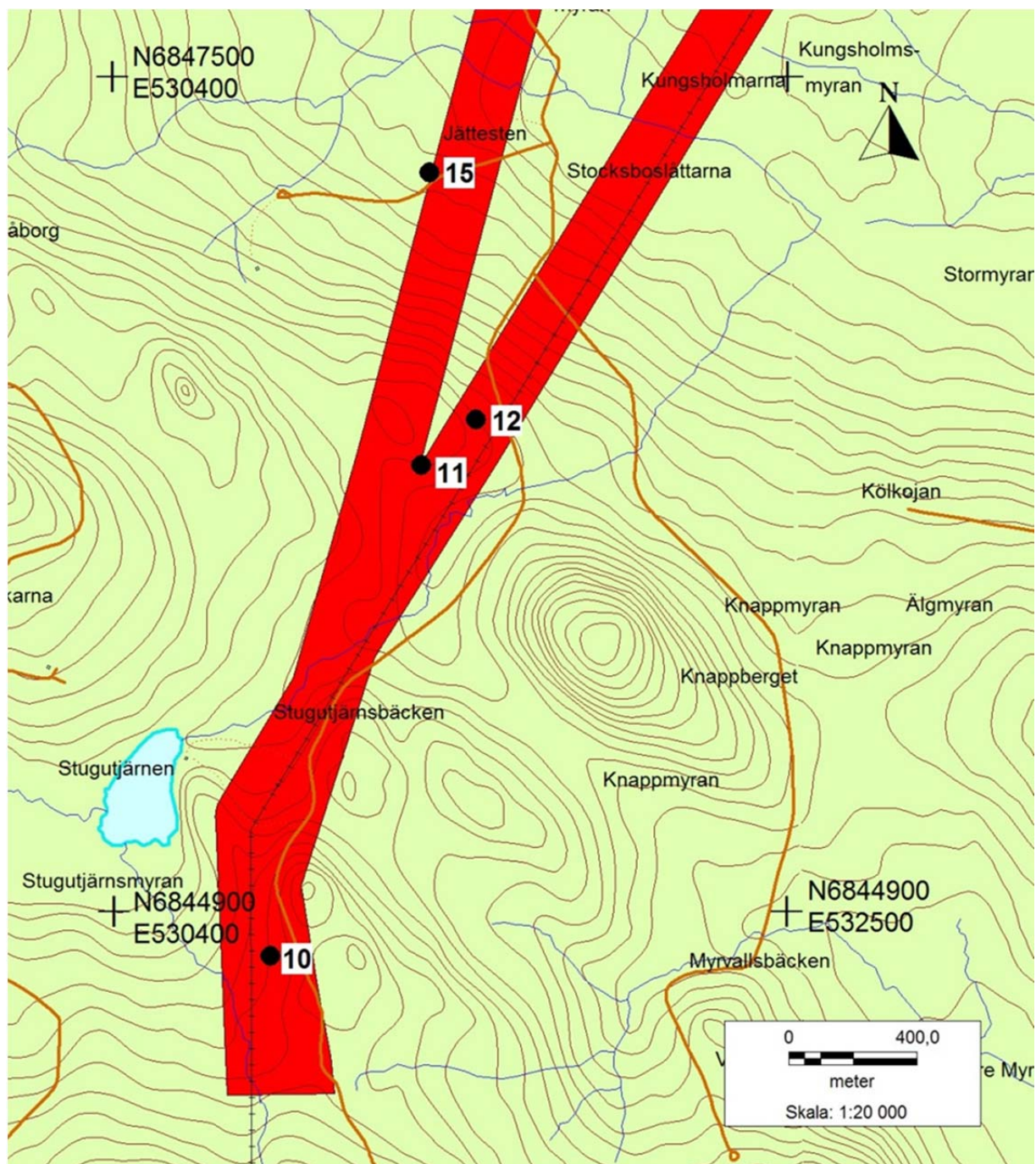
Objekt 6 är en kolbotten efter en resmila.

Objekt 7 är en grund efter kolarkoja och objekt 8 är en kolbotten efter resmila.

Objekt 9, 14 är kolbottnar efter liggmilor och objekt 13 är en kraftstation.

Objekt 10, 12 och 15 är kolbottnar efter resmilor och objekt 11 är en ej riven resmila.

LÄNSMUSEET GÄVLEBORG, BOX 746, 801 28 GÄVLE. TEL 026-65 56 00. WWW.LANSMUSEETGAVLEBORG.SE
BESÖKSADRESS: SÖDRA STRANDGATAN 20, GÄVLE